

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΤΙΝΕΣ ΕΠΙ ΤΗΣ ΔΙΑΤΟΝΙΚΗΣ ΚΛΙΜΑΚΟΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗΣ ΜΟΥΣΙΚΗΣ

Ἐπὶ τῆς διατονικῆς κλίμακος τῆς Ἑλλ. ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς ἀνεκοίνωσα εἰς τὴν Ἀκαδημίαν Ἀθηνῶν, παρεμπιπτόντως μὲν τὴν 13ην καὶ τὴν 27ην Μαΐου 1926, εἰδικῶς δὲ τὴν 14ην Ἰουνίου 1929—δρα α) *Περὶ τῶν διατονικῶν κλιμάκων*, β) *ἐπὶ τῆς θεωρίας καὶ τῆς γενέσεως τῶν διατονικῶν κλιμάκων*. Πρακτικὰ Ἀκ. Ἀθ. Τ. 2 καὶ γ) *ἐπὶ τῶν διατονικῶν κλιμάκων τῆς Ἑλλην. Ἐκκλ. μουσικῆς*. Πρακτικὰ Ἀκ. Ἀθ. Τ. 4.

Ἐν τῇ πρώτῃ ἀνακοινώσει παρεχομένη σύντομον ἀνάπτυξιν τῆς ἱστορικῆς ἐξελέξεως τῶν μουσικῶν διατονικῶν κλιμάκων, ἀναγράφω δι' ὀλίγων λέξεων τὰ ἀφορῶντα εἰς τὴν Βυζαντινὴν, τῶν ἐπομένων: Γνωστὸν ὅτι ἡ Πατριαρχικὴ Ἐπιτροπὴ ἀνεύρεν (1883) ὅτι ἡ Μουσικὴ αὕτη κέκτηται τὴν διατονικὴν κλίμακα

$$(1) \quad 1 \quad \frac{9}{8} \quad \frac{100}{81} \quad \frac{4}{3} \quad \frac{3}{2} \quad \frac{27}{16} \quad \frac{50}{27} \quad 2$$

Ἄφ' ἑτέρου γνωστὸν ὅτι ὁ Χρυσάνθος διήρησε (1814) τὸ τετραχορδον εἰς 28 ἴσα μέρη, λαμβάνον 12 μέρη διὰ τὸν μεζονα τόνον, 9 διὰ τὸν ἐλάσσονα καὶ 7 διὰ τὸν ἐλάχιστον. Ἄλλ' ἡ κλίμαξ ἢ πλησιετέρα πρὸς τὴν διαίρεσιν ταύτην, κατὰ τοὺς ὑπολογισμοὺς μου, εἶναι ἡ ἐπομένη (διατεταγμένη συμφώνως πρὸς τὴν (1))

$$(2) \quad 1 \quad \frac{9}{8} \quad \frac{99}{80} \quad \frac{4}{3} \quad \frac{3}{2} \quad \frac{27}{16} \quad \frac{297}{160} \quad 2$$

Μετὰ τὰς πρώτας μου δημοσιεύσεις, συγκρίνων τὰ τονιαῖα διαστήματα τῆς (1), ἧτις εἶχεν εὐρεθῆ *πειραματικῶς* ὑπὸ τῆς Πατριαρχικῆς Ἐπιτροπῆς, πρὸς τὰ διαστήματα τῆς κλίμακος (2), τὴν ὁποίαν εἶχον τότε ὀνομάσει κλίμακα τοῦ Χρυσάνθου, ἀνεύρεον ὅτι αἱ δύο αὗται κλίμακες διαφέρουσιν ἀλλήλων, κατὰ τὰς τρίτας καὶ τὰς ἐβδόμας τῶν, μόνον κατὰ δύο ἑκατοστὰ τοῦ συγκεραμμένου τόνου, ἧτοι κατὰ ἓν πέμπτον τοῦ μουσικοῦ κόμματος· ὅθεν *αἱ δύο αὗται κλίμακες συμπίπτουσιν ἀκουστικῶς*.

Τὸ περιεργον τοῦτο ἀποτέλεσμα μὲ ἤγαγεν εἰς τὸ νὰ μελετήσω τὰς πρωτοτύπους ἐργασίας, τὰ δὲ ἐξαγόμενα τῆς ἐρεῦνης μου ἐκείνης ἐξέθεσα ἐν τῇ τρίτῃ (γ) ἀνακοινώσει μου. Σύντομος δὲ ταύτης ἐδημοσιεύθη ἐν τῷ περιοδικῷ «ἡ Μουσικὴ Ζωή», καὶ τὴν σύντοφιν ταύτην ἐπικρίνει ὁ καθηγητῆς τῆς Ἑλλ. Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς κ. Κ. Α. Ψάχος ἐν τοῖς «Μουσικοῖς Χρονικοῖς» (Τ. 3. 1931).

Ἡ πρώτη τῶν δύο κυριωτέρων ἐπικρίσεών του συνίσταται εἰς τὸ ὅτι

«οὐδεμίαν ἀπολύτως σχέσιν ἔχουσι τὰ καθωρισμένα ὕψη τῶν τριῶν διατονικῶν τόνων μεῖζονος, ἐλάσσονος καὶ ἐλαχίστου πρὸς τὰ λεγόμενα **τμήματα**, ἅτινα ὀρίζονται εἰς 12, 9, 7 ὑπὸ τοῦ Χρυσάνθου... Διότι, κατ' ἀπαράβατον κανόνα, τὰ ὕψη τῶν τόνων οὐδέποτε δύνανται νὰ καθωρισθῶσι διὰ τῆς εἰς τμήματα διαιρέσεως τῆς διαπασῶν εἴτε τῶν τετραχόρδων... Ἡ εἰς τμήματα διαίρεσις τῶν τόνων εἶναι ἐν πρακτικῶν μέσον πρὸς εὐρεσιν τῶν μικροτέρων τοῦ τόνου διαιρέσεων, ἡμιτονίων τοιούτοι καὶ λοιπῶν διέσεων. Διότι οὔτε δυνατόν, ἀλλ' οὐδὲ ἐπιστημονικόν εἶναι νὰ παράγονται τὰ μεγάλα διαστήματα μιᾶς χορδῆς ἐκ μικροτέρων τοιούτων...».

Εἰς ταῦτα παρατηρῶ. Πρῶτον ὅτι ὁ κ. Ψάχος σφάλλεται συγγέων τὰ **ὕψη** τῶν τόνων τῆς κλίμακος μετὰ τῶν διαστημάτων ἑκάστου ἐξ αὐτῶν πρὸς τὸν ἀρχικόν **τὸ ὕψος**, δηλ. τὸ πλῆθος τῶν παλμῶν ἀνά δευτερολέπτον, δὲν προσδιορίζεται, οὔτε διὰ τῶν τμημάτων, οὔτε δι' αὐτῶν τῶν διαστημάτων τῆς κλίμακος, ἐκτός ἂν εἶναι γνωστὸν τὸ ὕψος ἐνὸς τῶν ἤχων αὐτῆς.

Δεύτερον κακῶς ὁ κ. Ψάχος ἀντελήφθη ὅτι ἔχω ἀντίθετον γνώμην πρὸς τὰ κοινῶς δεκτὰ ὡς πρὸς τὸν σχηματισμὸν τῶν κλιμάκων ὄντως, ἂν εἶχε τὴν περιέργειαν νὰ ἀναγνώσῃ τὴν πρώτην (α) τῶν ρηθεισῶν μελετῶν μου, θὰ ἔβλεπεν ὅτι καὶ ἐγὼ οὕτω πως ἐκθέτω τὸν σχηματισμὸν τῶν διατονικῶν κλιμάκων παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἕλλησιν ἐπὶ πλέον δ' ὅτι φρονῶ, ἀντιθέτως πρὸς τινὰς μουσικοδίφας, ὅτι καὶ παρὰ τοῖς λοιποῖς λαοῖς κατὰ τὸν τρόπον τούτου πρέπει νὰ ἀναζητῆται ἡ γένεσις τῶν διατονικῶν μουσικῶν κλιμάκων. Ἀφ' ἐτέρου πασίγνωστον τυγχάνει ὅτι ἡ εἰς **τμήματα** διαίρεσις τοῦ τετραχόρδου εἶναι μέσον διευκολύνον τὴν πράξιν. Ἀλλ' οὐδόλως δύναμαι νὰ συμφωνήσω μετὰ τοῦ κ. Ψάχου, διότι εἶναι ἀντίθετον τῆς ἀληθείας, εἰς **τὸ ὅτι ἡ εἰς τμήματα διαίρεσις οὐδεμίαν ἔχει σχέσιν πρὸς τὸ μέγεθος τῶν διατονικῶν διαστημάτων**.

Ὅτε συνέτασσον τὰς μελέτας μου (α) καὶ (β) δὲν εἶχον ἀναγνώσει τὴν **Εἰσαγωγὴν εἰς τὸ θεωρητικὸν καὶ πρακτικὸν τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς** καὶ τὸ **Μέγα Θεωρητικὸν τῆς Μουσικῆς** τοῦ Χρυσάνθου, ὡς καὶ τὸ *Abregé de la Théorie de Chrysanthe* κατὰ παράφρασιν εἰς τὸ γαλλικὸν ὑπὸ τοῦ Em. Burnouf, ἠγνόουν ἐπομένως τότε ὅτι ὁ Χρυσάνθος μετὰ τοῦ Γρηγορίου καὶ τοῦ Χουρμουζίου εἶχον ἀνεύρει **πειραματικῶς** ἐπὶ τῆς Πανδουρίδος τὴν ἀκόλουθον διατονικὴν κλίμακα

$$(\beta) \quad 1 \quad \frac{9}{8} \quad \frac{27}{22} \quad \frac{4}{3} \quad \frac{3}{2} \quad \frac{27}{16} \quad \frac{81}{44} \quad \bar{2}$$

Ἔνεκα τούτου εἶχον χρησιμοποιήσει, ὡς εἶπον προηγουμένως, τὴν πρακτικὴν διαίρεσιν τοῦ Χρυσάνθου καὶ ἔφθασα οὕτως εἰς τὴν κλίμακα (2), ἥτις, ὡς εἶδομεν, **συμπίπτει ἀκουστικῶς** μετὰ τῆς κλίμακος (1) τῆς ἐκκλη-

σιαστικῆς μας μουσικῆς, τῆς ἀνευρεθείσης πειραματικῶς ὑπὸ τῆς Πατριαρ-
χικῆς Ἐπιτροπῆς.

Ἡ μέθοδος ἄρα τὴν ὁποῖαν ἠκολούθησα, τὴν ὁποῖαν ὁ κ. Ψάχος θεωρεῖ
ὡς ἀντεπιστημονικὴν καὶ ἀδύνατον, ἀπεδείχθη *ἀκριβῆς μέθοδος ἐρεῦνης*,
διότι *ἐνφ' εἶχον μόνον ὑπ' ὄψιν τὴν πρακτικὴν διαίρεσιν 12—9—7,*
ἔφθασα εἰς τὴν ἀληθῆ βυζαντινὴν κλίμακα.

Ἡ δευτέρα κυρία ἐπιχειροῖς τοῦ συνίσταται εἰς τὸ ὅτι ἦτε κλίμαξ τοῦ
Χρυσάνθου (ἢ 3) καὶ ἡ τῆς Ἐπιτροπῆς (ἢ 1) *εἶναι μία καὶ ἡ αὐτῆ.*
Προσθέτει δὲ περιέργως τὰ ἑξῆς εὐνοϊκὰ ὑπὲρ τῆς θέσεώς μου «Διότι ὁ μὲν
Χρυσάνθος καθώρισε μίαν περίπτωσιν (;), ἡ δὲ Ἐπιτροπὴ ἑτέραν (;)». Ἐπι-
προσθέτως δὲ γράφει καὶ ἀσημάντους τινὰς ἑτέρας κρίσεις τὰς ὁποίας θεωρῶ
περιττὸν νὰ παραθέσω.

Εἰς τὴν δευτέραν ὡς καὶ εἰς πάσας τὰς τελευταίας ταύτας ἐπιχειροῖς
ἢ ἀπάντησίς μου ἔχει δοθῆ ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ἀνακοινώσεως εἰς τὴν Ἀκαδη-
μίαν τῶν Ἀθηνῶν ἑτέρου μουσικοδιδάκτου, τοῦ καθηγήτου κ. Κ. Δ. Παπα-
δημητρίου, φερούσης τίτλον *Τὰ προβλήματα τῆς Βυζαντινῆς Μουσικῆς*
καὶ αἱ σύγχρονοι ἐρευναι. I Ἡ διατονικὴ κλίμαξ. (Πρακτικὰ Ἀκ. Ἀθ.
Τ. 6. 1931). Ἐν ταύτῃ ὁ κ. Παπαδημητρίου, ἔξετάζων τὰ ἀποτελέσματα τῆς
ἐρεῦνός μου, φέρει τὴν αὐτὴν ἀντίρροσιν ὡς πρὸς τὸ δυνατόν τῆς συννάρ-
ξεως διαστημάτων ἑτέρας διατονικῆς κλίμακος καὶ θεωρεῖ ὅτι αἱ δύο κλί-
μακες ἢ (3) τοῦ Χρυσάνθου καὶ ἢ (1) τῆς Ἐπιτροπῆς—συνμπίπτουσιν ἀκου-
στικῶς. Ἡ ἀπάντησίς μου, γενομένη κατὰ τὴν αὐτὴν συνεδρίασιν, εὐθὺς ὡς
ἀνέγνωσα τὴν ἀνακοίνωσιν τοῦ κ. Παπαδημητρίου, ἐδημοσιεύθῃ ἐν τῷ αὐτῷ
τεύχει τῶν Πρακτικῶν (σελ. 58).

Ἡ ἀπάντησίς μου ἐκείνη εἶχεν ἐν συντομίᾳ οὕτω.

Εἰς τὴν περὶ ἧς πρόκειται Μελέτην μου *ἐπὶ τῶν διατονικῶν κλιμά-
κων τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς*, τινὰ τῶν συμπερασμα-
των μόν ἀποδεικνύονται, τὰ ἄλλα δὲ δίδονται ὡς ὑποθέσεις. Οὕτως *ἀπέδειξα*
ὅτι ἡ πειραματικῶς ὑπὸ τῶν τριῶν μουσικοδιδασκάλων (Χρυσάνθου κλπ.)
διὰ τῆς Πανδουρίδος προσδιορισθεῖσα κλίμαξ τῆς ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς,
(ἢ ὑπ' ἀριθ. 3), ταυτίζεται μετὰ τῆς παραγώγου τῆς Πυθαγορείου, τῆς ἐχού-
σης τόνον ἐλάχισσιν τὰ $\frac{3}{4}$ τοῦ μείζονος καὶ ἐλάχιστον τὸ Πυθαγ. λείμμα
ἠδὲξημένον κατὰ $\frac{1}{4}$ τοῦ μείζονος, ἐν φ' ἡ κλίμαξ ἢ εὐρεθεῖσα (1883) ἐπίσης
πειραματικῶς ὑπὸ τῆς πατριαρχ. Ἐπιτροπῆς, (ἢ ὑπ' ἀριθ. 1), ταυτίζεται
ἐπίσης μετὰ τῆς παραγώγου τῆς Πυθαγορείου, τῆς ἐχούσης ἐλάχισσιν τόνον
τὸ Πυθ. λείμμα ἠδὲξημένον κατὰ $\frac{1}{3}$ τοῦ μείζονος καὶ ἐλάχιστον τὰ $\frac{2}{3}$ τοῦ
μείζονος. Ἐπίσης ἀπέδειξα ὅτι ἡ ὑπὸ Χρυσάνθου διδομένη πρακτικῆ
ὑποδιαίρεσις τοῦ τετραγῶδου, ἦτοι 12—9—7, ἢ ἐπικρατοῦσα ἐν τῇ ἐκκλη-

σιαστικῇ μας Μουσικῇ, δὲν ἀνταποκρίνεται πρὸς τὰ τονιαῖα διαστήματα τῆς διατονικῆς κλίμακος τοῦ Χρυσάνθου, διότι ταύτης οἱ δύο ἐλάσσονες τόνοι εἶναι ἀκουστικῶς ἴσοι—ἡ διαφορὰ μεταξύ των ἀνέρχεται μόλις εἰς ἓν τρίτον τοῦ μουσ. κόμματος—καὶ ἔπρεπε πρακτικῶς νὰ δίδονται ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ ἀριθμοῦ 8 διὰ νὰ σῶνται τὸ τετράχορδον ἐξ 28 τμημάτων τούναντιόν ἢ ὑποδιαίρεσις αὐτῆ ἀνταποκρίνεται ἱκανοποιητικῶς πρὸς τὰ τονιαῖα διαστήματα τῆς κλίμακος τῆς Πατριαρχικῆς Ἐπιτροπῆς.

Διὰ ταῦτα *ὑπέθεσα* ὅτι 1ον) ἡ πρακτικὴ διαίρεσις τοῦ τετραχορδού, ἢ ἀναγραφομένη ὑπὸ τοῦ Χρυσάνθου, προῦπῆρχεν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἡμῶν, ἄγνωστον ὑπὸ τίνος καὶ τότε εἰσαχθεῖσα καὶ ὅτι ὁ Χρυσάνθος ἀνέγραψεν ἐν τῷ συγγράμματι του τὸν ἐν χρήσει εὐρισκόμενον πρακτικὸν κανόνα καὶ 2ον) ὡς ἐκ τούτου ἡ κλίμαξ τῆς Ἐπιτροπῆς εἶναι ἡ ἀληθὴς βυζαντινὴ κλίμαξ εἰσαχθεῖσα ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἴσως ἀπὸ τῶν πρώτων αἰώνων τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους.

“Καὶ εἶναι μὲν ἀληθές ὅτι ἡ κλίμαξ τοῦ Χρυσάνθου ὀλίγον διαφέρει τῆς Βυζαντινῆς, ὑπαρχουσῶν μόνον διαφορῶν κατὰ τὰς τρίτας καὶ τὰς ἑβδόμας ἀνερχομένων μόλις εἰς 5 ἑκατοστὰ τοῦ τόνου, ἐν τούτοις ἡ διαφορὰ μεταξύ τῶν δύο ἐλασσόνων τόνων εἰς μὲν τὴν κλίμακα τῆς Ἐπιτροπῆς ἀνέρχεται εἰς 13 ὄλα ἑκατοστὰ τοῦ τόνου, ὑπερβαίνουσα τὸ μουσικὸν κόμμα, ἐν ᾧ εἰς τὴν κλίμακα τοῦ Χρυσάνθου μόλις ἀνέρχεται εἰς 3 $\frac{1}{2}$ ἑκατοστὰ, ἤτοι εἶναι μουσικῶς ἀνεπαίσθητος. Ὡς ἐκ τούτου, ἐν ᾧ τὸ τετράχορδον τῆς κλίμακος τοῦ Χρυσάνθου ἔπρεπεν ὡς εἶπον, νὰ χωρίζεται εἰς 12—8—8, τὸ τῆς βυζαντινῆς μουσικῆς χωρίζεται εἰς 12—9—7 ἢ ὀρθότερον, ὡς παρετίρησεν ἡ Πατριαρχικὴ Ἐπιτροπὴ εἰς 12—10—8,.”

Ζητῶν νὰ ἐξηγήσω τὴν ἀνωτέρω ἀσυμφωνίαν ὡς καὶ τὴν ἀναγραφὴν *ἐν τῇ Εἰσαγωγῇ εἰς τὸ θεωρητικὸν καὶ Πρακτικὸν τῆς Ἐκκλησ. Μουσικῆς* τοῦ Χρυσάνθου τόνων ἀνηκόντων εἰς τὰς δύο ρηθείσας διατονικὰς κλίμακας, *ἐπρότεινα τὴν ὑπόθεσιν*, σύμφωνον πρὸς τὴν γνώμην τοῦ Am. Gastoué, ὡς καὶ πρὸς τὰ ἱστορικὰ δεδομένα, (1) ὅτι πολὺ μετὰ τὴν πῶσιν τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους ἡ ἐπίδρασις τῆς Περσοτουρκικῆς μουσικῆς τῆς ὁποίας οἱ Ἕλληνες ἱεροψάλται ἦσαν τελείως κάτοχοι, εἰσήγαγεν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τὴν χρῆσιν διαστημάτων τῆς κλίμακος ταύτης.

Ἐὰν ἡ τελευταία μου αὕτη ὑπόθεσις συμφωνῇ ἢ οὐ πρὸς τὰ πράγματα, εἰς τοὺς μουσικοδύρας τοὺς ἀσχολομένους εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν μας μουσικὴν, ἀπόκειται νὰ ἐξακριβώσωσιν.

Κ. ΜΑΛΤΕΖΟΣ

Μέλος τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν

(1) Πρβ. τὰ ἐν τῇ μελέτῃ μου. Πρ. Ἀκ. Ἀθ. 4, σ. 338.